

Szelényi Iván

Scheiring Gábor: Egy demokrácia halála

[Budapest: Napvilág kiadó, 2019]

Absztrakt: Scheiring Gábor „Egy demokrácia halála” című könyve kitűnő elemzést ad a posztkommunista kapitalizmusok alakulásáról, amely messzemenő következtetésekre jut általában a vilákapitalizmus jelenkori állapotával, valamint az „illiberális kapitalizmus” előretörésével kapcsolatban a trumpi USA-tól a Brexit Angliájáig, Modi Indiájáig vagy napjaink Brazíliájáig. Scheiring nagy eredménye a folyamat nemzetközi áttekintése s a posztkommunista átalakulás két szakaszának, a korai „versenyállamnak” és a 2010 után Magyarországon ezt követő „felhalmozó államnak” a megkülönböztetése.

Kulcsszavak: illiberalizmus, globalizáció, posztkommunizmus

Scheiring Gábor kitűnő, innovatív és gondolatébresztő könyvet írt. Ráadásul egy olyan témáról – a liberális demokrácia világmérvű hanyatlásáról, annak különösen jól látható tendenciájáról a posztkommunista világban, s azon belül különösképpen Magyarországon –, aminek hatalmas irodalma van. És mégis tud olyat mondani, amit mások még nem mondtak el, s ami a legtöbb vonatkozásban nemcsak új, hanem meggyőző is.

Mindenekelőtt egy kalaplengetés a szerző előtt. Scheiring politikai aktivistaként kezdte az életét. 29 éves volt, amikor egy magát majd „másként politizáló” pártnak nevező politikai erő (LMP) parlamenti képviselője lett. Mindössze három év kellett ahhoz, hogy ő és jó néhány párttársa is rájöjjön arra, hogy a „máskéntel” ők még inkább másként gondolják, és létrehoztak egy új pártot (PM). Majd mindezek után a politikai aktivizmust társadalomtudományi analízissel folytatta: PhD-fokozatért küzd Cambridge-ben. Bátor vállalkozás, nem kis feladat, de Scheiringnek sikerült ez a pályaváltás, bár a könyvben időnként megjelenik egy politikai program körvonala is.

Az első fontos érdeme a könyvnek, hogy sok kelet-európai kollégától eltérően nem „köldöknéz”. Látja, hogy a liberális demokrácia visszaszorulása az elmúlt 15 évben világtendencia, és az orbáni illiberalizmust nem a magyar nemzeti karakterből akarja levezetni. Igaz, a könyv legnagyobb része Magyarországról szól, de nem idealizálja az 1990–2010 közötti korszakot sem. Meggyőzően – és újszerűen – a 2010 utáni évtizedet nem egyszerűen liberális demokráciának nevezi, hanem egy sajátos, ellentmondásoktól nem mentes új korszakként definiálja. Telitalálatnak érzem a „versenyállam” (ez az 1990–2010 közötti formáció) és a „felhalmozó állam” (ez a rendszer 2010 után kezd kibontakozni) megkülönböztetését.

Az államszocializmusból tőkés piacgazdaságba való átmenet korai korszakában megfigyelhető a „versenyállam” léte, aminek a lényege, hogy a politikai osztály, illetve a gazdasági technokrata-menedzseri osztály a külföldi tőkebefektetésekért versenyez. A multinacionális tőke és a hazai politikai/technokrata/menedzseri osztály koalíciójában működik egy sajátos „forgóajtó”. A menedzserek, akik multiknak privatizálják a vállalataikat, cserébe jól fizető állásokat kapnak a magánosított vállalatoknál. A forgóajtó működik a politikai osztály és a multinacionális érdekeket szolgáló nagy nemzetközi szervezetek között is. A posztkommunista politikai osztály – a partnerek ítélete szerint – jól teljesítő tagjai, ha kilépnek vagy kiesnek a politikai-menedzseri osztályból, a Világbankban, az IMF-ben, az Európai Beruházási Bankban stb. – vagyis Londonban és Washingtonban – kapnak jól fizető állást, szakértői megbízásokat. Ennek a korszaknak és stratégiának fő vesztese a nemzeti burzsoázia (már amennyiben egyáltalán van olyan) és a „munkásosztály”, pontosabban a globális modernizáció következtében hanyatló ágazatokban foglalkoztatott és konvertálható humán tőkével nem rendelkező alkalmazotti réteg.

A korai átmenet ilyen módon versenyállamként történő jellemzése számomra üdítő módon ironikus distanciát teremt az első egy-másfél évtized értékelésében. Scheiring azért elismeri a magyar átmenet sikereit is. A multik sem ördögtől valók, van reindusztrializáció is, méghozzá a korábbinál magasabb technológiai színvonalon, s a multik nemcsak magasabb béreket fizetnek, hanem a nemzeti tőkénél sokkal inkább tolerálják még a szakszervezeteket is.

A versenyállam helyére, különösen 2010 után, a „felhalmozó” állam lép. A felhalmozó állam lényege, hogy tőkét csoportosít át a multiktól a nemzeti burzsoáziához: olcsó hitelekkel, a közbeszerzések manipulálásával és az EU-s támogatások odaitélésekor. A fő cél a nemzeti tőkefelhalmozás elősegítése, ami együtt jár a szociális, így az oktatásra és egészségügyre jutó

közkiadások arányának csökkentésével is (ezért is viszolygok a NER-t „populistának” nevezni; mitől népszerű a „munkásosztály” is kiszípolozó politikai rendszer?).

Ezen a ponton tehát egyetérték Scheiring Kornai-kritikájával, bár a Scheiring–Kornai-vitában többnyire Kornai mellett állok. Kornai János korán bevezette a hatalmas sikert aratott „szocialista koraszülött jóléti állam” fogalmát (Kornai 1992), amit a piaci fundamentalizmus iránt lelkesedő politikusok szívesen használtak a szocializmusban kiéheztetett (értsd: alulfinanszírozott) „jóléti állam” további éheztetésére. Meggyőződésem, hogy ez ellentétes volt a szegények és elnyomorodottak mellett mindig kiálló Kornai intencióival, de sajnos az elméletek gyakran alkotóik szubjektív szándékaival ellentétes irányba hatnak (lásd szegény mélységesen humanista Marx Károly örökségét, akit a jobboldal, de néha még a liberálisok is hajlamosak felelőssé tenni a Gulagért).

Visszatérve a nemzeti burzsoázia támogatásához: Orbán Viktor a 2002-es választási vereség után kivételesen elismerte (e kiváló politikus nem híres az önkritikai erényeiről), hogy hol követte el hibát. Ez a hiba az volt, hogy a Fidesz első kormánya alatt nem alakítottak ki egy kellőképpen széles hazai burzsoáziát. De tanult a hibából, s azt másodszori hatalomra kerülése után már nem követte el. Ugyanakkor az „új-nacionalista populizmus” (ezeket a fogalmakat nem kedvelem – a „népbarátság” pontatlanságára már utaltam, s az új-nacionalizmus kérdésére még visszatérek) segített megnyeri a Fidesz számára az átalakulás során vesztes pozícióba került „munkásosztályt”, sőt egyes politikai húzásokkal (pl. közmunka) még az „*underclass*” is.

Fontosnak tartom Scheiring demokráciafogalmát is. Az általa elfogadott fogalom nem újdonság a politikatudományi irodalomban, de igencsak újszerű a magyar demokráciával foglalkozó diskurzusban. Itt még a legkiválóbbak is – mint mondjuk az általam a lehető legnagyobbra becsült Kornai János – a demokráciának egy olyan absztrakt fogalmával dolgoznak (Kornai 2014, 2016), ami soha sehol a létező világokban nem működött. Liberalizmus és demokrácia szinonim fogalmak a számukra: a hatalmi ágak tökéletes különválása, a tökéletesen szabad sajtó, az egyetlen párt számára sem részrehajló választási rendszer, ami-ben minden állampolgár azonos eséllyel adja le a szavazatát, stb. Ezt a képet csak tovább idealizálta az a feltevés, hogy a demokráciához „erős középosztályra” és „működő piacgazdaságra” van szükség. A középosztály és a sikeres piacgazdaság mintegy szükségszerűen, természetesen hozza létre a demokratikus politikát. Ilyen persze soha nem volt és soha nem lesz. Scheiring a ténylegesen létező demokráciák genezisének meggyőzőbb elméletét nyújtja, amikor úgy érvel, hogy *demokrácia akkor alakul ki, ha létrejön egy osztálykompromisszum*. A „munkásosztály” harca érdekei képviseletéért döntő szerepet játszik abban, hogy a tőke elfogadja a demokratikus játékszabályokat (erről szól Gramsci „burzsoá” hegemonia koncepciója (Gramsci 2011 [1926–37]) vagy Max Weber legális racionális legitimáció elve (Weber 1978 [1920]).

Ennél is fontosabb, hogy ezt a szemléletet briliánsan alkalmazza a korai átmenet korszakára, amit „felülről szimulált demokráciának” nevez. Azzal érvel, s legjobb tudásom szerint ebben igaza van, hogy a szocializmusból a tőkés piacgazdaságba való átmenet együtt járt a társadalom jelentős részének, s benne a „munkásosztálynak” a *demobilizálásával*. A rendszerváltó értelmiség távolról sem osztályhatalmat akart (éppenséggel fel akarta számolni a szocialista redistributív rendszert, azt tőkés piacgazdasággal helyettesítve, létrehozva a „kapitalizmust kapitalisták nélkül”, létrehozva a még nem létező burzsoáziát), de az világos,

hogya a politikai hatalomra igényt tartott. Nem volt szüksége mobilizált tömegekre, erős szakszervezetekre vagy alternatív társadalmi mozgalmakra. Az új politikai osztály nem titkolta: lesznek „szülési” fájdalmak az átalakulásnak, de ezt el kell viselni a fényesebb jövőért. Az átalakulás sokaknak tényleg fáj, s voltak elegenden, akikhez nem érkezett el a megígért „fényes jövő”. A politikai osztályból így kiábránduló szavazóbázisok már nyitottak voltak arra az „autoriter államkapitalizmusra”, amely azután 2010 után kialakult. Sok igazság van ebben (bár a fogalmakra – autoritarizmus és államkapitalizmus – lesz pár kritikai megjegyzésem).

* * *

Kritikai megjegyzéseim taglalása előtt előrebocsátanám: Scheiring hatalmas irodalmat görget elemzése előtt (a disszertációírók gyakori problémája ez: be akarják bizonyítani, hogy mindent elolvastak), s nem mindig világos a számomra, hogy a használt fogalmak az irodalomismertetés részei-e, vagy Scheiring által elfogadott fogalmak. Példa erre az „autoriter államkapitalizmus” is. Az biztosan vitathatatlan, hogy 2010-ben a szavazók többsége „erős vezetőre” és több állami szerepvállalásra szavazott (a Fidesz 52,73%-ot, s a nála akkor még tekintélyelvűbb Jobbik további 16,67%-ot kapott). Ez egyértelműen a korábbi „felülről szimulált liberális demokrácia”, a politikai osztály elutasítása volt. Bár azzal lehet érvelni, hogy a választópolgárok több és másfajta állami beavatkozást kaptak és több tekintélyelvűséget is, mint amire vágytak, de a 2010-es választásukat 2014-ben, 2018-ban, illetve a 2019-es európai parlamenti választásokon is megerősítették. És ezt tették végül is – bár sokkal visszafogottabban, hiszen a Fidesz számos kulcspozíciót, főként Budapestet és több fontos megyei jogú várost elveszített – 2019. október 13-án az önkormányzati választások során. Ez utóbbi választásokon az erős vezetőre és több állami beavatkozásra leadott szavazatok számolásánál óvatosnak kell lennünk, hiszen 2010-es felhatalmazásával élve a Fidesz egy számára kedvezőbb alkotmányt és választási törvényt alkotott, illetve szinte teljesen elfoglalta a médiát is, s ilyen értelemben 2014 után a választások „szabadságát” az ellenzék nem ok nélkül bírálja.

Idáig dicsértem Scheiring törekvését, hogy ne köldöknéző elemzést adjon, hanem a vizsgált jelenséget globális perspektívából szemlélje, de az éppen leírt „magyar storyt” mintha hajlamos lenne úgy bemutatni, mint a „globális neoliberális modernizáció” kudarcát. Elemzésében odáig megy el, hogy a kilábalást a 2008-as világgazdasági pénzügyi válságból a „kapitalista termelőmód végső válságának az elodázásaként” jellemezze. S közben van néhány elismerő szava kedves, nemrég túl fiatalon elhunyt barátom, E. O. Wright (2010) „demokratikus szocializmusával”, „reális (antikapitalista) utópiájával” kapcsolatban is. Ezekben az esetekben sincs világos határvonal az irodalomismertetés és Scheiring saját elméleti álláspontja között.

* * *

Kritikai megjegyzéseimet kezdeném a „globális neoliberális modernizáció” kudarcával, mint a posztkommunista átalakulás kezdeti nehézségeinek az okával, a posztkommunista átalakulás jellemzésével. Tény, hogy vannak szerzők, akik szerint Oroszországban a neoliberális sokkterápia vezetett összeomláshoz. Igaz, Oroszország 1-2 évig flörtölt a liberalizmus-

sal vagy neoliberalizmussal (a fogalmakról többet később), no de Jelcin oligarchakapitalizmusát nagyon nehéz a liberalizmus bármiféle válfajának tekinteni. Putyin úgy tett, mintha szimpatizálna a liberalizmussal, de nem sokáig. Nem kellett neki sok idő, hogy kitalálja az illiberalizmus rendszerét (máshol én ezt prebendalizmusnak vagy a szolgáló nemesség rendszerének neveztem [Mihályi és Szelényi 2019], Szalai Erzsébet [Szalai 2018] – és jómagam is – refeudalizációról írok), bár a fogalom pozitív politikai programként történő meghatározását Orbán Viktorra hagyta. Akadnak szerzők – nem világos, hogy Scheiring ezekkel egyetért-e vagy vitatkozik –, akik Orbán Viktort is neoliberálisnak tekintik. Szegény Orbánnak meddig kell elmennie, hogy elhiggyék neki, ő tényleg nem liberális, hanem illiberális (vagy akár antiliberális)?

Néhány további megjegyzés a globalizációról, liberalizmusról, illiberalizmusról és demokráciáról. Itt olyan, vélhetően népszerűtlen dolgot kell elmondanom, amit már többször elmondtam, leírtam.

Csak bemelegítőként: globalizáció. A globalizáció nem ördögtől való, van negatív és van pozitív hatása. Scheiring ezt tudja, ezért ismeri el a multinacionális cégek pozitív szerepét a béreket, a szakszervezeteket, a termelékenységet illetően (hol lenne Magyarország – és Közép-Európa – a multik nélkül?). Remélem, elgondolkoznak a fundamentalista világrendszer hívei, akik a globalizáció legfőbb bűnét a szakszervezetek szétverésében látják. Igen, a globalizáció ártott a szakszervezeteknek, de mégis ma Magyarországon mintha a multik jobban tolerálnák a szakszervezeteket, mint a munkásait még szemtelenebbül kiszippolyozó nemzeti burzsoázia. (A kérdést nem tanulmányoztam, de hiszek Scheiring megállapításának – észszerűnek tűnik: globális burzsoá hegemonia, szemben az éhes nemzeti tőke gazdasági zsarnokságával, ami elől vagy a multikhoz, vagy külföldre kell menekülni.) Természetesen a globalizációnak vannak negatív hatásai is: a tőke szabadon mozog, a munkaerő inkább helyhez kötött. Az etnonacionalista szuverenisták Salvinitől Trumpig és Orbánig le akarják állítani a munka beáramlását szuverén állami területeikre, hagyják a menekülteket vízbe fulladni, határaikon falakat építenek. Legális, előbb-utóbb állampolgári joggal is rendelkező bevándorlók helyett a jogaiktól örökre megfosztott „vendégmunkásokkal” akarják a növekvő munkaerőhiányukat pótolni. (Ennek a politikának a hosszabb távú fenntarthatatlanságáról írtam az Egyesült Arab Emírátságban dolgozó pakisztáni vendégmunkásokról szóló könyvemben.)

A politika nemzetállami, a globális mozgások feletti politikai kontrollja erősen korlátozott. De mi a megoldás: Brexit vagy az Európai Unió, Trump bilateralizmusa (és szuverenizmusa) vagy multilaterális megállapodások (mint a párizsi környezetvédelmi egyezmény)?

Scheiringnek teljesen igaza van. Az az *etnonacionalista fordulat*, amit világszerte tapasztalunk, a globalizációra adott válasz. Ezt a fogalmat jobban szeretem, mint a neonacionalizmust, ami nem mond sokat a fordulat tartalmáról. Az etnikailag homogén nemzet – etnonacionalizmus – eszméje Trumptól (aki megvédi a fehér amerikaiakat a latinoktól) Orbánig (akinek az ideálja az etnikailag homogén Magyarország), Netanjahuig (aki Izraelt a zsidók nemzetállamaként határozta meg), illetve Erdoğanig (aki minden jel szerint etnikai tisztogatást szolgáló hadjáratot folytat Szíria kurdok által lakott északi körzeteiben). Szemben az újnacionalizmus forgalmával, az etnonacionalizmus megvilágító erejű koncepció. Nem is olyan új, inkább újra ébredt. Tény, hogy ez valóban a globalizációra adott reakció. Mihályi Péterrel erről úgy írtunk, mint a „nemzetállamok ellenforradalma” (Mihályi és Szelényi 2018). Ennek egy fontos eleme a világméretű növekvő egyenlőség. (Nem elütésről van

szó, tényleg *egyenlőséget* akarok mondani.) A globális piac miatt ma a világ egyenlőbb, mint volt a védővámok rendszere idején. A nagy nyertesek – a multik mellett – a (főleg) kínai és (részben) indiai munkások, a nagy vesztesek a nemzeti burzsoáziák és a központ fejlődő országokba kihelyezett iparágainak dolgozói (nemcsak munkások, hanem mindenféle alkalmazottak). A nemzeti privilégiumaikat (identitásukat) védő értelmiségiek (igen, az értelmiségiek között is akadnak az etnonacionalista kizáró politikákhoz csatlakozók) mellett ők választották Trumpot elnökké. Ezek néha az irracionalitás határát súroló (de gyakran valós érdekeik ügyét szolgáló) álláspontot foglalnak el „migránsügyben” Magyarországtól Németországig, Angliától Olaszországig és valamivel kevésbé az Egyesült Államokig. A központ privilegizált rétegei előnyeinek csökkenése és a periféria helyzetének a javulása mintha éppen ellentmondana a „világrendszer-elmélet” Günder Frank-féle felfogásának (Frank 1966), s inkább Evans elméletét (*dependent development*, semmint *development of underdevelopment*) támasztaná alá. Kína példája egyértelműen Evanst (Evans 1979) támasztja alá. Nigéria példája alapján viszont inkább Franknak kell igazat adnunk – bár arra gyanakodom, hogy a fő nyertesek ott sem a multik, hanem a korrump nemzeti politikai osztály. Kelet-Európa? Nem tudom. Az valószínű, hogy az EU inkább csökkenti (ha nem is annyira és olyan gyorsan, mint szeretnénk) a kelet–nyugat közti különbséget, mintsem növelné azt. *A globalizációnak tehát van egy leginkább a multiknak kedvező hatása, de ez egyben egy emancipatorikus folyamat is.* Igen, van egy globális demokráciadeficit, de ennél még nagyobb a nemzetállamokon belüli demokráciadeficit, amit éppen a multilaterális egyezmények próbálnak – igaz, nem nagy sikerrel – mérsékelni. (Példaként említeném itt az Obama elnök alatt tető alá hozott és Trump által felmondott Transzpacifikus Partnerség (TPP) egyezményt, ami persze feltehetően főként a multiknak kedvezett, de az is fontos, hogy betiltotta a gyermekmunka alkalmazását. Magyarországon is nem épp az EU-tól várjuk, hogy az „illiberálisok” jobban tiszteljék a jogállami normákat?

S most jutunk a kulcskérdéshez: liberalizmus (neoliberalizmus) és demokrácia, liberalizmus és kapitalizmus (piacgazdaság) vagy szocializmus összefüggéseihöz.

Én Locke (1660 [1689]), Montesquieu (1689 [1748]) (a hatalmi ágak megosztásának két első teoretikusa) és Weber (1878 [1920]) (legális-rationális uralom) nyomán a liberalizmust úgy értelmezem (Csillag és Szelényi 2015), mint egy olyan uralmi rendszert, amelyben nem személyeknek, hanem a személytelen jognak tartozunk engedelmességgel. Ennek lényege, hogy a liberalizmusban a hatalmi ágak megosztottak, van a végrehajtó hatalomtól független törvényhozó és igazságszolgáltató ágazat. Ennek fontos része a végrehajtó hatalomtól független gazdasági szféra is. A liberális rendszerek gyakran (többnyire) nem demokratikusak. Az alkotmányos monarchiákban – például – sem a végrehajtó, sem a törvényhozó hatalmat nem többségi elv alapján választják. Mégis, a modern piacgazdaság nem működhet liberális rendszer nélkül. (Egy piacilag koordinált gazdaságnak a liberális rendszerre jellemző előrejelezhetőség a létfeltétele). Pinochet véres ellenforradalma számos liberális elemet vezetett be (az amerikai nagytőke nagy öröme s a piaci fundamentalista amerikai, neokonzervatívok – a fogalomra még visszatérek – ideológiai támogatásával), de a demokráciának még a látszatára se törekedett.

Hogy mindez hogyan függ össze a demokráciával, bonyolult kérdés. Azt mindenképpen valószínűnek tartom, hogy liberalizmus és demokrácia között van „elektív affinitás”. Ebben az esetben arról a demokráciáról van szó, amit a 20. században, főleg annak második felében így nevezünk. A 20. század előtt, általános választójog hiányában, ilyen „igazi” demokrá-

cia nem is létezett. Az amerikai függetlenségi háború után kialakult választási rendszer – a „*We the people*” felfogás, mely szerint sem a nők, sem a feketék, sem a „native american-ek” nem szavazhattak, és több államban csak a tulajdonosoknak volt szavazati joguk – a mai értelemben aligha tekinthető demokráciának. Ugyanakkor tény, hogy mielőtt Orbán Viktor 2014-ben meghirdette az „illiberális demokrácia” eszméjét, egyetlen olyan demokráciáról sem tudunk, amely ne lett volna liberális. Annyi biztos, hogy vannak nem demokratikus liberális rendszerek, de az igazi kérdés az, hogy *létezhetnek-e demokratikus rendszerek, melyek ugyanakkor illiberálisak?*

A kérdés megint az: mit értünk demokrácia alatt? Erre a válasz nem is egyszerű. Ha a válasz az, hogy demokratikus az a rendszer, amiben a hatalmat gyakorlóknak többségi felhatalmazásuk van, akkor elvileg elképzelhető egy „illiberális demokrácia” (nevezetesen, ha a választópolgárok elég szamarak ahhoz, hogy a végrehajtó hatalomnak elég kontrollt adjanak a többi hatalmi ág felett – Locke-kal szólva: jobban félnek a rókáktól, mint az oroszlánoktól).

De mit is jelent a „többségi felhatalmazás”? Az ókori Görögországban volt demokrácia, de a hatalom gyakorlására a felhatalmazást a társadalom egy töredéke volt jogosult megadni (s erre utaltam a függetlenségi háború utáni USA-ban is – ami általános választójoggá csak az 1960-as években vált). Ennél talán fontosabb, hogy a többségi felhatalmazás önmagában nem biztosíték a liberális elvek betartására. A hatalmi ágaknak a liberalizmusra jellemző különválasztása nemcsak a végrehajtó hatalom önkényét korlátozza, hanem egyben garanciát jelent arra, hogy nem következhet be a „többség terrorja”, amitől Alexis de Tocqueville (2003 [1835–40]) és John Stuart Mill (2007 [1659]) egyaránt óvtak bennünket. Az egyéni szabadságokat fenntartás nélkül biztosító jogrend (és ahol van – lehetőleg írott – alkotmány) s az azt függetlenül alkalmazó igazságszolgáltatás, ami biztosítja a kisebbségek védelmét. Erre mainapság remek például szolgált, amikor az angol Legfelsőbb Bíróság törvénytelennek találta, hogy a miniszterelnök feloszlatta a parlamentet, vagy amikor az amerikai kongresszus alkotmányvétségi eljárást indít a hivatalban levő elnök ellen. Ezért igencsak nagy fenntartásaim vannak, amikor a Scheiring által idézett szerzők kétségeket fogalmaznak meg a „jogi alkotmányossággal” szemben. Ha itt a jelenleg érvényben lévő magyar „Alaptörvényre” gondolnak (különösen, amikor az Alkotmánybíróságot a végrehajtó hatalom már elfoglalta), akkor értem a kritikát. Az 1989–90 közötti magyar kerekasztal-egyeztetések ösbüne, amikor elfogadták a nem arányos választási törvényt, amelyik nagyobb parlamenti többséget ad a nyertes pártoknak, illetve az alkotmányozást és a köztársaságielnök-választást az ily módon torzult választott parlament jogává tették. Ebből lett 2010-ben a Fidesz kétharmados többsége és joga a magyar alkotmány és jogrendszer radikális átváltoztatására.

Tény, hogy 2010 óta ezért halad – jogilag sajnos megkérdőjelezhetetlenül – a magyar rendszer egy egyre inkább tekintélyelvű rendszer felé. Az illiberális „projekt” fő célja a végrehajtó hatalom maximalizálása, s amíg csak lehet, hatalomban tartása. Orbán Viktor 2019-es tusnádfürdői beszédében túlzott, amikor bejelentette, hogy véget ért az illiberális rendszer kiépítése. Nem ért véget!

Magyarország tehát gyorsan halad egy tekintélyelvű rendszer felé, de egyelőre a liberalizmus bizonyos elemei még fennmaradtak (tehát Scheiring pontosabb, amikor „hibrid rendszerről” ír). Ebből a szempontból a legfontosabb a bíróságok viszonylagos függetlensége és a rendszeresen megtartott választások rendszere. A Fidesz gyakorlatilag felszámolta az Alkotmánybíróság és a köztársasági elnök önállóságát (erre sajnos – mint már fentebb mondtam – az 1989–90-es kerekasztal-tárgyalások lehetőséget adtak számára). A végrehajtó

hatalom kétharmados választási győzelmeivel felszámolta a törvényhozó hatalom önállóságát, s igyekszik a bíróságokat is a végrehajtó hatalom alá rendelni. De ez csak részben sikerült (s ezt éppen az „átkos”, a nemzeti szuverenitásokat sértő „globalista” Európai Unió lassítja, még ha megállítani talán nem is tudja).

Továbbá: számomra rendkívül fontos a választások rendszere. Amikor Kornai azt állította, hogy Magyarország megszűnt demokráciának lenni és tekintélyelvű uralom van, a tekintélyelvű rendszert Kornai (helyesen) úgy határozta meg, hogy az uralmon lévők a demokratikus választási rendszerben nem leválthatók. A konklúziót explicite nem vonja le: forradalomra van szükség? Ez így elvileg igaz (bár én gyűlölöm a forradalmakat, 1848-at is, 1956-ot is, de még a francia forradalmat is... talán ne akasszunk fel, ne nyakazzunk le senkit sem), a kérdés csak annyi: eljutott-e erre a pontra a magyar társadalom? Scheiring mintha hajlana erre az álláspontra: a magyar történet „egy demokrácia halála”.

Nem véletlenül írom ezeket a sorokat 2019 októberében. A 2019. október 13-i önkormányzati választások esetében 2010 óta először volt egy választásnak tétje. Bár ez a választás Budapest és néhány nagyobb város kivételével a Fidesz győelmét hozta, a választások kompetitív jellege azt is bizonyította, hogy a *Fidesz* igenis *leváltható*. A demokrácia nem halott, csak nagyon beteg. 2019-ben Magyarországon egy hibrid politikai rendszer működik, ami-ben a torzított választási rendszer ellenére van esélye a demokratikus kormányváltásnak. Ha valaki rákban megbetegszik, akkor valószínűleg az orvos azt mondja: jelenlegi tudásunk szerint ez sajnos nem gyógyítható, de kezelhető. Segíték neked, hogy húzz ki néhány évet, s hátha addigra az orvostudomány kitalál valamit a betegséged gyógyítására. Diagnózisom szerint a 2019. októberi magyar önkormányzati választások azt mutatják, hogy a magyar demokrácia nagyon beteg (bár ez a kezelés kicsit használt az immunrendszerének), de ha a demokraták több politikát tanulnak, esetleg még meg is gyógyítható.

Hadd tegyek itt néhány rövid megjegyzést a neoliberalizmusról. A fogalom a legjobb tudomásom szerint a 60–70-es évek amerikai politikájának a terméke. Akkor a korábban liberális, demokrata New York-i értelmiségiek egy része fellázadt a 60-as évek johnsoni *affirmative action* és „eltúlzott jóléti állam” eszméje ellen, újraolvasta a 18. és 19. századi liberálisokat, s a 60-as évek szolidaritást hangsúlyozó felfogásával szemben a piac szabadságát emelte ki. Ennek a mozgalomnak talán legfőbb teoretikusa Irving Kristol volt, aki *Neo-conservatism: The Autobiography of an Idea* (1995) című könyvében elmeséli saját szellemi pályafutását trockista, szovjetellenes egyetemista korától a demokrata liberalizmusig, onnan a 60-as évektől kezdve a neoliberalizmusig, majd a 70-es évektől a neokonzervativizmusig.

Kristol a trockista hatástól megszabadulva először „demokrata liberális” lett, majd a liberális demokratáknál következetesebben szabályozatlan piacpártivá, vagyis neoliberalissá vált. De Michael Harrington – a demokrata párt egyik üdvöskéje – ezt a jóléti állammal kapcsolatban egyre kritikusabb irányzatot már 1973-ban megjelent tanulmányában „neokonzervatívnek” nevezte el. Kristol felismerte, hogy Harringtonnak igaza van, és magát és mozgalmát ezután neokonzervatívnek nevezi, és átmegegy a Demokrata Pártból a Republikánus Párthoz. A republikánusok Donald Trumpig következetesebben álltak ki a „piaci fundamentalizmus” mellett, mint a demokraták. Kristol roppant szellemesen ezt írta: „Neo-conservatives are liberals who’ve been mugged” (nagyon szabad fordításban: a neokonzervatívok olyan liberálisok, akiket palira vettek).

Hayek *The Road to Serfdom* (1944) című könyve Margaret Thatcher éjjeliszekrényére került, s erre rímelt Ronald Reagan „az állam nem a megoldás, az állam a probléma” jelszava.

Így lett „neolibból” „neokon”, ami nem túl meglepő módon a túlzott állami hatalom ellen lázadó posztkommunista liberálisok számára is vonzó volt.

A fogalmi zűrzavar elkerülése végett javaslom, hogy felejtsük el a „neoliberálist”, és használjuk helyette – Soros György nyomán – a „piaci fundamentalizmust”, esetleg a neokonzervativizmust. De se Putyin, se Orbán alapvetően illiberális rendszerét ne nevezzük „neoliberálisnak”.

Érdekesnek találok egyébként, hogy a konzervativizmus kikerült a magyar politikatudomány szótárából. 1989–90-ben nagy megrökönyödésemre a jobb- és baloldal megkülönböztetését sokan elavultnak gondolták, és a politikai mezőt liberálisokra és konzervatívokra osztották. De 2010-re hova lett a konzervativizmus? Magyar Bálint és Madlovics Bálint kiváló, már nyomdában levő könyvükben a posztkommunista politikai rendszereket szellemesen egy háromszöggel írják le.

A rendszerben nincs helye a konzervativizmusnak. A Kaczyński-féle lengyel rendszert a liberális demokrácia és a kommunista diktatúra vonalának a közepére helyezik. Elég ennyit mondani a konzervativizmusról? Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Kristol-féle neokonzervativizmus éppenséggel határozottabban antikommunistább volt, mint a Demokrata Párt liberálisai? Mellékesen figyelmet érdemel az is, hogy Francis Fukuyama 1989-es tanulmánya a „történelem végéről”, amit többnyire úgy értelmeznek, mint a liberális demokrácia apológiáját, éppenséggel a *National Interest*-ben, Kristol folyóiratában jelent meg. Fukuyama sem liberális, hanem neokonzervatív.

Végül hadd tegyek néhány (sokak számára bosszantó) megjegyzést a liberalizmus, a legális-racionális uralom, a demokrácia, illetve a piacgazdaság, a kapitalizmus és a szocializmus kapcsolatáról. Kezdjük talán a piac és kapitalizmus összefüggésével. A 19. század végének egyik nagy vitája volt, hogy vajon az antik Róma kapitalista gazdaság volt-e. Weber ebben a kérdésben vitatkozott Eduard Meyerrel, és Karl Blücher álláspontja állt hozzá közelebb. Az antik Rómában volt ugyan kereskedelem, sőt még kapitalista szellemű vállalkozás is, de a gazdaság nem volt piacilag koordinált, Meyer tévesen nevezte kapitalistának az antik Rómát. Ez az absztrakt vita most különös aktualitásra tett szert, amikor Chris Hann (2019) a kádárista magyar rendszert „szocialista piacgazdaságnak” nevezi, és úgy állítja be, mintha ez egy működőképes szocializmus történelmi bizonyítéka lett volna. Tény, hogy a fogyasztás szférájában a 60-as évek közepétől volt Magyarországon egy a piaci kereskedelmet jól kezelő rendszer (ami a krónikus hiányok valamelyes enyhüléséhez vezetett), de a munka és tőke forgalmában jó esetben is – Polányi kifejezésével élve – csak „nem piaci kereskedelem” léte-

zett. Éppen ezért a rendszer fenntarthatatlan volt, s nem véletlen, hogy még a demokratikus minimumot sem tudta produkálni. Kapitalista rendszer nem létezhet liberalizmus és előre kiszámítható jogszerűség nélkül.

Záró gondolatként vissza kell térnem E. O. Wright (2010) „demokratikus szocializmus” utópiájához. Az utópiát lehet értelmezni *eutópiaként* (az elérhető, kívánatos jó társadalomként) vagy *outópiaként* (a sehol nem létező és soha meg nem valósítható társadalom ideáljaként). Kornai nyomán úgy gondolom, a „demokratikus szocializmus” outópia, az „emberarcú kapitalizmus” eutópia. Scheiringnek igaza van: a piacgazdaság a demokrácia szükséges, de nem elégséges feltétele. Kornainak is igaza van, hogy a piaci koordináció és a tulajdonviszonyok között elektív affinitás van. Nem választhatok piacot anélkül, hogy ne fogadnám el a magántulajdont. Ez nem *à la carte*, hanem *fixed menu*. Attól persze, hogy a *fixed menu*-ben kapitalizmust választottam, még nincs demokrácia, ahhoz az csak szükséges, de nem elégséges feltétel. Churchill-lel szólva *rossz rendszer, de jobb, mint akármelyik alternatívája: ezt nevezzük liberális demokráciának*. Kristol egyik nagy sikerű könyvének (1978) ezt a címet adta: *Two Cheers for Capitalism* [Kétszeres üdvözlés a kapitalizmusnak]. Én hadd fejezzem be ezt az ismertetést ezzel: *Two Cheers for Liberal Democracy*.

Summa summarum, Scheiring könyve kitűnő könyv, melegen ajánlom mindenkinek, aki a liberális demokrácia betegeskedéséről (de nem feltétlenül a haláláról) objektivitásra törekvő művet szeretne olvasni.

Hivatkozott irodalom

- Csillag, Tamás és Ivan Szelényi (2015): Drifting from liberal Democracy. Neo-conservative Ideology of Managed Illiberal Democratic Capitalism in Post-communist Europe. *Intersections* 1(1): 1–31. DOI: <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i1.28>
- Evans, Peter (1979): *Dependent Development*. Princeton: Princeton University Press.
- Frank, Günder (1966): *The Development of Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press. DOI: https://doi.org/10.14452/mr-018-04-1966-08_3
- Fukuyama, Francis (1989): The End of History. *National Interest* 16 (nyár): 3–18.
- Gramsci, Antonio (2011 [1926–1937]): *Prison Notebooks* (1–3. kötet). New York: Columbia University Press.
- Hann, Chris (2019): *Repatriating Polanyi*. Budapest: CEU Press.
- Harrington, Michael (1973): The Welfare State and its Neoconservative Critics, *Dissent* (ősz): 433–454.
- Hayek, Frederick (1944): *The Road to Serfdom*. London: Routledge Press.
- Kornai, János (1992): *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Princeton: Princeton University Press.
- Kornai, János (2014): Fenyegető veszélyek. Élet és Irodalom (május 13.).
- Kornai, Janos (2016): The System Paradigms Revisited. *Acta Oeconomica* 66(4): 547–596. DOI: <https://dx.doi.org/10.1556/032.2016.66.4.1>
- Kristol, Irving (1978): *Two Cheers for Capitalism*. New York: Basic Books.
- Kristol, Irving (1995): *Neo-conservatism: The Autobiography of an Idea*. New York: The Free Press.
- Locke, John (1960 [1689]): *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magyar Bálint és Madlovics Bálint (2020) (megjelenés alatt): *The Anatomy of Post-communist Regimes*. Budapest: CEU Press.
- Marx, Karl (1954 [1867]): *Capital. Volume I*. Moszkva: Progress Publishers.
- Mihályi Péter és Szelényi Iván (2018): A nemzetállamok forradalma. Élet és Irodalom (június 2.).
- Mihályi Péter és Iván Szelényi (2019): *Rent-seekers, Profits, Wages and Inequality. The Top 20%*. London: Palgrave.
- Mill, John Stuart (2007 [1659]): On liberty. In *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*. Rockville, MD, USA: Wildside Press.

- Montesquieu, C. L. d. S. (1989 [1748]): *The Spirit of Laws*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szalai Erzsébet (2018): *Hatalom és értelmiség a globális térben*. Budapest: Kalligram.
- Szelenyi, Ivan (2018): *Building Nations with Non-nationals: The Exclusionary Immigration Regimes of the Gulf Monarchies with a Case Study of Pakistani Return Migrants from and Prospective Migrants to the United Arab Emirates*. Budapest: Corvina.
- Szelenyi, Ivan és Balazs Szelenyi (1994): Why Socialism Failed? *Theory and Society* 23(2): 211–231. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00993815>
- Szelenyi, Ivan és Szonja Szelenyi (1991): The Vacuum in Hungarian Politics: Classes and Parties. *New Left Review* (187): 121–138.
- Tocqueville, Alexis de (2003 [1835–1840]): *Democracy in America*. London: Penguin Books.
- Weber, Max (1978 [1920]). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

Szelényi Iván

A Yale Egyetem William Graham Sumner szociológiai és politikatudományi professzor emeritusa

